

HYPERICUM 22, januari 2022

FWT-FLORON

Km-hok inventarisatie Almelo Noordbroek 239-486

Tekst en foto's: René de Wilde, 2021

Foto 1: Overzichtsfoto van het werkgebied, gemaakt in 2018 met een drone. Op de voorgrond het typisch gevormde archeologisch monument Schuilenburg. (foto: Historische kring stad en ambt Almelo).

Aanleiding inventarisatie

Het boek over het Middeleeuwse kastelenlandschap van Spijkhout heeft me nieuwsgierig gemaakt om historische plekken te gaan bekijken op het voorkomen van aanwezige historische flora. Het mij onbekende landschap rond voormalige kasteel Schuilenburg tussen Almelo en Wierden dat momenteel ligt ingebed tussen industrie terreinen en infrastructuur leek me interessant te onderzoeken. Daarnaast is het zeer interessant welke invloed de recente menselijke ontwikkelingen aan

veranderingen in het voorkomen van wilde flora heeft teweeg gebracht.

Beknorte terrein historie

Noordbroek, tussen Wierden en Almelo is een van oudsher moerassig gebied, gelegen tussen de dekzand rug van Wierden en het kopjeslandschap rond Almelo. De in 1950 door de amateur archeoloog Eshuis ontdekte plek waar ooit ringwalburcht Schuilenburg stond, is een zeer oud element in het km hok (zie foto 1). Het kasteel is in het begin van de 13e eeuw afgebroken en diende, gelegen op een paar zandkopjes, mogelijk ter verdediging van een belangrijke verbinding van de Wierdense stuwwal door het moerassige gebied richting Oldenzaal. Rond 1380 liet de heer van Almelo het natte gebied Noordbroek ontwateren door de Hollandergraven aan te leggen die het km hok doorsnijdt en die oorspronkelijk liep van Wierden tot aan Vriezenveen. In het km hok zijn slechts een relict in een ontoegankelijk bos over van de oorspronkelijke loop hiervan. Deze afwatering maakte het mogelijk dat meer gronden voor landbouw konden worden benut. Op de site topotijdreis.nl zijn op de kaart van 1850 zichtbaar de Hollandergraven en de Wierdensestraat. In 1880 verrees de spoorlijn Almelo Zwolle in het hok. Na de Tweede wereldoorlog werd de noordtak van het Twentekanaal gegraven. Na eeuwenlang landbouwkundig gebruik van het gebied, vond geen ruilverkaveling plaats, maar werd het gebied Noordbroek vanaf de vijftiger jaren van de vorige eeuw geleidelijk omgevormd tot industrieterrein. In het gebied liggen intact gelaten stukken van het oude landschap ertussen ingesloten. In 1976 breidde de stad Almelo zich uit tot in het km hok. In de 80-er en 90-er jaren van de vorige eeuw ontstond industrieterrein Noordbroek in de huidige vorm.

Werkwijze

Het km hok 239-486 is van maart tot augustus 2021 een flink aantal keren door de schrijver op de zondagse veldbezoeken aangedaan. Hierbij werden de waargenomen soorten genoteerd en thuis op een streeplijst vastgelegd. Bijzondere vondsten werden gefotografeerd of er werd materiaal meegenomen ter determinatie.

Floristische terreinbeschrijving

Gezien de geschiedenis van het terrein in het hok en de daarmee samenhangende dynamiek die recentelijk behoorlijk is toegenomen, verdeel ik het hok in twee gedeelten. Ten eerste het gebied met oude elementen dat sinds de vijftiger jaren van de vorige eeuw goeddeels bewaard is gebleven. Ten tweede het gebied dat sinds die tijd is geurbaniseerd, het urbaan gebied.

Oude elementen

De oude structuren rond de overblijfselen van de voormalige ringwalburcht Schuilenburg vormen hiervan een belangrijk onderdeel, 8-vormig en omgeven door oude sloten en houtwallen. Ook enkele eeuwenoude wegen en grachten, geflankeerd door Zomereiken zijn in het terrein zichtbaar. Bezuiden de Schuilenburg is nog het kleinschalig matenlandschap Wendelgoor zichtbaar, waar de pachter van eigenaar Huis Almelo op de ongeschikte lage beekkleigrond probeert mais te verbouwen. Recent zijn ten behoeve hiervan enkele voor dit matenlandschap karakteristieke Elzen houtwallen geëgaliseerd, hetgeen ten koste gaat van enkele flora elementen waarover later meer.

Kenmerkende flora van sloten rond het burcht terrein vormt een oud aspect van Oeverzegge (*Carex riparia*) in meerdere oude sloten, waar naast flankerende Zwarte els (*Alnus glutinosa*) Watertorkruid (*Oenanthe aquatica*), Blaartrekkende

boterbloem (*Ranunculus sceleratus*), Liesgras (*Glyceria maxima*), Grote kattenstaart (*Lythrum salicaria*) en Riet (*Phragmites australis*). De ca. 1,5 meter hoge steilwanden hiervan aan de burchtzijde (zie foto 2) kennen een struweelbegroeiing met Vlier (*Sambucus nigra*), Peterselievlier (*S. nigra* var. *laciniata*) en een Roos (*Rosa spec.*). Trosvlier (*S. racemosa*) komt met een vijftal exemplaren meer voor aan de westzijde van het complex op wat meer beschaduwde standplaatsen. Het verhoogd in het landschap liggende burchtterrein zelf wordt momenteel door een veehouder benut voor het verbouwen van Engels raaigras (*Lolium perenne*). Aan de noordzijde van het complex ligt een oude houtwal, voornamelijk begroeid met Zomereik (*Quercus robur*). De kruidlaag bestaat hier uit Bochtige smele (*Avenella flexuosa*) en plekken met Gewone salomonszegel (*Polygonatum multiflorum*). Vegetatie met Moeraszegge (*Carex acutiformis*) en Bosbies (*Scirpus sylvaticus*) in de laagten geldt hier als kenmerkend van het oude landschap.

Foto 2: Kenmerkende flora aan de zuidkant van het Schuilenburg complex. Schuilenburg, zomer

De overblijfselen van de elzenhoutwallen in het restant van het matenlandschap bevatten nog plekken Hennegras

(*Calamagrostis canescens*), Riet, Echte valeriaan (*Valeriana officinalis*) en ontkiemd uit de zaadbank op een afgeschrapte plek: Gevleugeld hertshooi (*Hypericum tetrapterum*). Slechts kort in leven was deze plant daar, omdat het in de randen groeiende kruid werd bespoten met herbicide. Een oude, verhoogde, door Zomereiken geflankeerde weg op een wal die nu vlak langs het industrieterrein loopt diende eertijds om de lage percelen in het Noordbroek, noordwaarts van de Hollandergraven te bereiken. In de ondergroei hiervan op een zandiger stuk weer Bochtige smele en ook enkele planten Pijpenstrootje (*Molinia caerulea*). Op een enkele plek stond Bosaardbei (*Fragaria vesca*), mogelijk wild. Ten noorden van de hoogspanningsleiding is deze laan geflankeerd door opgeschoten bosplantsoen, geplant in de 70-er jaren van de vorige eeuw. Het oorspronkelijk niet aanwezige hout neemt veel licht weg van de wal, wiens flora erdoor verarmt. Hennep (*Cannabis sativa*) komt er voor, niet wild groeiend hier want in ca. 6 potten stond.

Foto 3: Een bescheiden groeiplek van Hennep (*Cannabis sativa*) in de aanplant met veel Es (*Fraxinus excelsior*). Noordbroek, zomer 2021.

In de zuidoost oksel van het kanaal en de spoorlijn Zwolle-Almelo ligt nog een klein stukje bos met een historisch aspect van Zomereik, Ruwe berk (*Betula pendula*) en Haagbeuk (*Carpinus betulus*). De bosbodem is hier vooral bedekt met Robertskruid (*Geranium robertianum*) en een typische *Rubus spec.* De zuidelijke spoorstoot

herbergt nog een opmerkelijke groeiplek van Adderwortel (*Persicaria bistorta*), mogelijk wild omdat stort van tuinafval vanwege de slechte bereikbaarheid onmogelijk is.

Foto 4: Adderwortel groeit in de spoorloot, 16 mei 2021.

Pleksgewijs vinden we in de zuidelijke spoorloot nog enkele Carex-soorten, waaronder Scherpe zegge (*C. acuta*) en Ille zegge (*C. remota*), mogelijk op locaties waar het later aangelegde spoortracé oude waterwegen aangesneden heeft.

Urbaan aspect

Door de aanleg van de havens, wegen, industrieterreinen en woonwijken is een enorme oppervlakte recent gewoelde grond ontstaan, die veelal ook qua waterhuishouding veranderd is. Hier vinden we geen historische flora meer, hier spreken we van het urbaan flora-aspect. In het km-hok 239-486 liggen goed ontwikkelde stukken hiervan op het afgelegen rangeerterrein of spoorafpakking ten behoeve van de plaatselijke industrie op Noordbroek. De opgebrachte, mogelijk kalkrijke grond is hier voedselarm, droog en kent een bijzondere flora. Bij bezoeken in het voorjaar van 2021 vond ik op het rangeerterrein

aan de Dollegoorweg naast de massaal optredende Reigersbek (*Erodium cicutarium* subsp. *cutarium*) en Hazenpootje (*Trifolium arvense*), ruwbladigen (*Boraginaceae*) als schaars voorkomend Ruw vergeet-mij-nietje (*Myosotis ramosissima*) en algemeen aanwezig Akker- en Veelkleurig vergeet-mij-nietje (*M. arvense*, resp. *M. discolor*). Aan de rand van een woonwijk op locatie 239.94/486.94 waren in het vroege voorjaar, evenals op andere plekken in Noord Twente Ingesneden dovenceltels (*Lamium hybridum*) te zien. Van de meer bijzondere urbane flora in het hok volgt hierna een beschrijving.

Na enkele extreem droge jaren met soms hoge temperaturen (2018, 2019 en 2020) is over een groot gebied van het rangeerterrein mogelijkwerwijs een gunstig vestigingsmilieu ontstaan voor Gegroefde veldsla (*Valerianella carinata*). Tijdens de bezoeken had ik al Veldsla gevonden, hier rond het rangeerterrein vrijwel overal en soms in zeer hoge bedekkingen groeiend (zie foto's 5 en 6), vooral daar waar het sloottalud was geklepeld. Mogelijk is het ter plekke gepraktiseerde klepelbeheer een zaadverspreider van formaat voor deze soort rond het met warmte minnende soorten begroeide rangeerterrein.

Foto 5: Gegroefde veldsla vrucht

Aanvankelijk dacht ik Gewone veldsla (*Valerianella locusta*) gevonden te hebben, maar na een tip op twitter ben ik de

planten beter gaan bekijken en constateerde diep gegroefde vruchtjes, die ik thuis van een meegebrachte plant door een loep gefotografeerd als foto toonde

op de internetsite waarneming.nl. Het leverde validatie op als *V. carinata* via waarneming.nl en zodoende werd een vrij aardige waarneming vastgelegd van een zeldzame soort, die buiten de spaarzame bekende groeiplekken in het westen van het land hier massaal in het enige bekende oostelijke bolwerk groeit. Een meegebracht, gedroogd exemplaar is op 10 december 2021 opgestuurd naar Naturalis, waarna ik op 14 december bericht ontving van Leni Duistermaat dat de determinatie correct was.

Foto 6: Gegroefde veldsla (*Valerianella carinata*) komt vooral langs sloottaluds massaal voor. Steekproefsgewijze determinatie. Noordbroek.

Bij de beschrijving van de flora van het industrieterrein kan verder als bijzonderheid hier niet onvermeld blijven de groeiplek met Klein bronkruid (*Montia arvensis*) en Kandelaartje (*Saxifraga tridactylites*), (foto's 7 en 8), op een stenig gedeelte met mogelijk gebroken puin in de grond op locatie 239.82/486.98. "Weinig plantensoorten zijn beter aangepast aan het leven in stedelijke habitats dan de Steenbreek. Pas sinds 1980 is het wijdverspreid geworden buiten de natuurlijke kalkrotshabitats; planten passen zich moeiteloos aan het Antropoceen aan." Aldus Jonas Frei, de Zwitserse bioloog hierover op twitter, 22 april 2021.

Achter de hekken, op de bestrate parkeerplekken van een bedrijf op Noordbroek, waarvan door omstandigheden het terreinonderhoud enigszins in het slop is

geraakt, zag ik Zwenkdravik (*Anisantha tectorum*), van oudsher bekend van de duinen, maar ook vanwege de gebondenheid aan ruderaal plekken.

Foto 7: Klein bronkruid (*Montia arvensis*), industrieterrein Noordbroek, april 2021.

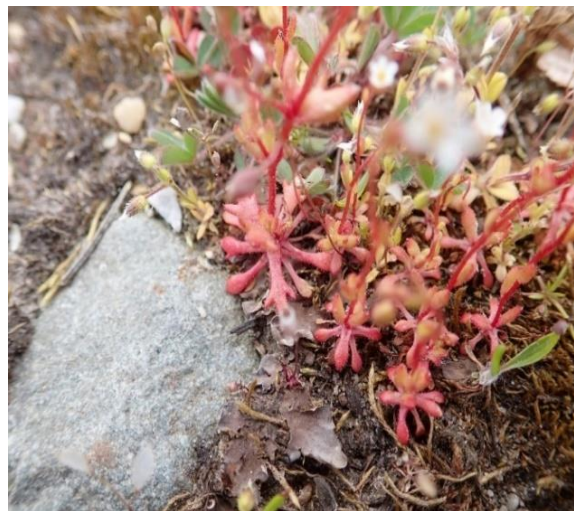

Foto 8: Kandelaartjes groeien op het rangeerterrein Noordbroek op kale, stenige, puinige plekken.

Foto 9: Voorjaarsaspect van de flora van het rangeerterrein op industrieterrein Noordbroek met o.a. Gegroefde veldsla, Gewone reigersbek, Ruw vergeet-mij-nietje, Bezemkruiskruid (*Senecio inaequidens*), Hazenpootje, Vogelmuur (*Stellaria media*), Vroegeling (*Draba verna*). Dolle-goorweg, 25 april 2021

Op 11 juli 2021 was het rangeerterrein volledig ingenomen met zomerbloeiërs, waaronder de bij foto 10 genoemde soorten, maar ook kruiden als Heksenmelk (*Euphorbia esula*), Hongaarse raket (*Sisymbrium altissimum*) en Kromhals (*Anchusa arvensis*) zijn gevonden links en rechts van de Dollegoorweg, ter hoogte van het bordeel aan de 3e industriehaven. Langs het spoor, in het voorjaar nog behandeld met Roundup, groeit in de zomer massaal Kleine leeuwentand (*Leontodon saxatilis*).

Invasieve exoten

Naast Japanse duizendknoop (*Fallopia japonica*), en Reuzenbalsemien (*Impatiens glandulifera*), die in het km hok pleksgevijs optreden, komt met name aan de oever van het kanaal en op de spoordijk soms massaal de Dijkviltbraam (*Rubus armeniacus*) voor, in de hoedanigheid van een ondoordringbaar eentonig woud. De plant lijkt er een soort van climax vegetatie te vormen, waar andere soorten zich gedurende lange tijd onmogelijk kunnen vestigen.

Resultaten

Een inventarisatie van het km hok 239-486 leverde 265 soorten wilde planten op. Omdat het bewoonde gedeelte minder goed is onderzocht, het volkstuintcomplex niet mocht worden bekeken en er mogelijk specifieke (gras)soorten niet door mij zijn herkend, kan de lijst nog worden aangevuld.

De volgens de historische gegevens te verwachten moerasvegetatie bestaat ook nog deels, mogelijk vooral in de vorm van de verschillende populaties van *Cyperaceae*

Foto 10: Als de eenjarige voorjaarbloeiers zijn afgestorven, wordt het bodemoppervlak ingenomen door een plantengezelschap met o.a. massaal Hazenpootje, Zomerfijnstraal (*Erigeron annuus*), Reigersbek, Zilverhaver (*Aira caryophylla*), Sint-Janskruid (*Hypericum perforatum*), Teunisbloem (*Oenothera spec.*), Klein streepzaad (*Crepis capillaris*) en Gewoon biggenkruid (*Hypochaeris radicata*). Dollegoorweg Noordbroek, juli 2021

en o.a. de Gewone salomonszegels die nog her en der in het oude gedeelte van het hok te vinden zijn.

Resumerend kan ook worden geconcludeerd dat de ontwikkeling van de op urbane groeiplaatsen aan te treffen soorten interessant blijft om te volgen.

Literatuur

- Duistermaat, L., Heukels Flora van Nederland, 24e druk, 2021.
- Mennema, J. et al., Atlas van de Nederlandse flora deel 2, 1985.
- Spiekhout, D., Het middeleeuws kastelenlandschap van het Oversticht, proefschrift RUG, 2020.

Websites

- historischekringalmelo.nl
 - [hollandergraven wikipedia](https://nl.wikipedia.org/wiki/Hollandergraven)
 - topotijdreis.nl
 - verspreidingsatlas.nl
-